

ROCZNIK TOMISTYCZNY
12 (2023) 2

700 ROCZNICA KANONIZACJI
ŚW. TOMASZA Z AKWINU

ROCZNIK TOMISTYCZNY

12 (2023) 2

ΘΩΜΙΣΜΟΣ ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ
ANNARIUS THOMISTICUS
THOMISTIC YEARBOOK
THOMISTISCHES JAHRBUCH
ANNUAIRE THOMISTIQUE
ANNUARIO TOMISTICO
TOMISTICKÁ ROČENKA

ROCZNIK TOMISTYCZNY

12 (2023) 2

Naukowe Towarzystwo Tomistyczne
WARSZAWA

KOMITET REDAKCYJNY / EDITORIAL BOARD:

Michał Zembrzusi (sekretarz / secretary), Magdalena Płotka (zastępca redaktora naczelnego / deputy editor), Dawid Lipski, Natalia Herold (internet), Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk (redaktor naczelnny / editor-in-chief)

RADA NAUKOWA / SCIENTIFIC COUNCIL:

Michał Zembrzusi, Adam Wielomski, Stanisław Wielgus, Janusz Węgrzecki, Antoni B. Stępień, Arkady Rzegocki, Jerzy Nitychoruk, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Piotr Jaroszyński, Pavol Dancák, Paul J. Cornish, Mehmet Zeki Aydin, Artur Andrzejuk, Anton Adam

RECENZENCI / REVIEWERS

Janusz Węgrzecki, Antoni B. Stępień, Piotr Roszak, Marek Prokop, Mikołaj Krasnodębski, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Piotr Jaroszyński, Ignacy Dec, Paul J. Cornish, Imelda Chłodna-Błach, Marcin Bukała, Henryk Anzulewicz

REDAKCJA JĘZYKOWA / LANGUAGE EDITORS

Elżbieta Pachciarek (j. polski), Bernice McManus-Falkowska, Ewa A. Pichola, Joanna Pyłat, Magdalena Płotka (j. angielski), Christel Martin, Iwona Bartnicka (j. francuski), Adam M. Filipowicz, Michał Zembrzusi (greka, łacina)

PROJEKT OKŁADKI

Mieczysław Knut

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE

Małgorzata Biegańska-Bartosiak

© Artur Andrzejuk / Naukowe Towarzystwo Tomistyczne (wydawca / editor)

Warszawa 2023

ISSN 2300-1976

Unikalny numer identyfikacyjny – 493506

Rocznik Tomistyczny ukazuje się dzięki pomocy Jacka Sińskiego

Redakcja Rocznika Tomistycznego

ul. Klonowa 2/2

05-806 Komorów POLSKA

www.roczniktomistyczny.pl

e-mail: redakcja@roczniktomistyczny.pl

Partner Fundacja PZU

FUNDACJA

Druk i oprawa: Sowa Sp. z o.o., ul. Raszyńska 13, 05-500 Piaseczno
www.sowadruk.pl

Spis treści

Od Redakcji (Artur Andrzejuk)..... 9

Recenzowanie w nauce

Z Antonim B. Stępnem rozmawia Artur Andrzejuk..... 11

Rozprawy i artykuły

Artur Andrzejuk

Dowodzenie istnienia Boga w metafizyce Tomasza z Akwinu. Problem „drogi z przyczynowości sprawczej” (*ex causa efficientis*)..... 19

Tomasz Pawlikowski

Czy św. Tomasz z Akwinu korzystał z *De veritate* Roberta Grosseteste’a? Punkty styczne w nauczaniu o prawdzie obu myślicieli 33

Michał Zembrzuski

Metafizyka substancji duchowych w *Quaestiones de spiritualibus creaturis*..... 55

Henryk Majkrzak

Cuda Jezusa Chrystusa w objaśnieniu św. Tomasza z Akwinu..... 75

Artur Andrzejuk

Antropologia filozoficzna w teologii św. Tomasza z Akwinu..... 87

Magdalena Płotka

Tomasz z Akwinu o gniewie i jego moralnym uzasadnieniu w *S. th.* I-II, q. 46-48 i II-II, q. 158 103

Izabella Andrzejuk

Problematyka kontemplacji w tekstach Tomasza z Akwinu. Wybrane zagadnienia..... 115

Małgorzata Łuszczczyńska

Ius et lex, czyli rozważania świętego Tomasza z Akwinu nad prawem..... 129

Bartosz Zalewski

Podmiot legitymowany do tworzenia prawa według św. Tomasza z Akwinu. Próba egzegezy *Summy teologii* I-II, q. 90, a. 3 149

Adam Machowski

Aktualność filozofii politycznej Akwinaty. Ostrzeżenia epistemologiczne z XIII wieku 163

Bartosz Adamski

Gdyby miłość była konieczna. Kilka uwag o konieczności miłości i wolności Boga w dziele stworzenia według św. Tomasza z Akwinu 181

Przemysław Artemiuk

Dlaczego teolog fundamentalny powinien czytać św. Tomasza z Akwinu?..... 191

Jacek Banaś

Św. Tomasz z Akwinu o znaczeniu prawdy i mądrości oraz roli nauczyciela w zdobywaniu wiedzy, czyli co ważnego może wnieść filozof średniowieczny do współczesnej edukacji..... 215

Bożena Listkowska	
Miłość niemożliwa? Analiza ujęć relacji człowiek-zwierzę w filozofii św. Tomasza z Akwinu i tomizmie konsekwentnym Mieczysława Gogacza	227
Martyna Kozakiewicz	
Czy Joseph Ratzinger zajmował się teologią Akwinaty?	247
Dawid Lipski	
Why Human Being is a Composite of a Plurality of Forms? – John Pecham’s Arguments	261
Valentine Aghoghophia Ovie	
Aquinas on the Fullness of the Grace of Mary	271

Edycje i tłumaczenia

Bartłomiej Uzar, Konstanty Milancej, Jan Siwierski	
Matteo Liberatore i jego metafizyka. Wstęp do tłumaczenia	285
Matteo Liberatore	
Metaphysica generalis seu ontologia / Metafizyka ogólna albo ontologia	291

Sprawozdania i recenzje

Dominika Rejewska	
Sprawozdanie. Sympozjum tomistyczne w 700-lecie kanonizacji św. Tomasza z Akwinu	331
Michał Zembrzusi	
Tomizm na XII Polskim Zjeździe Filozoficznym w Łodzi	343
Katarzyna Werkowicz	
Tożsamość lidera i jego etyczna formacja. Recenzja: Piotr Paweł Orłowski, <i>Tożsamość lidera i jego etyczna formacja z perspektywy traktatu św. Tomasza z Akwinu o rządach Bożych (S.Th., I, 103-119)</i>, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022	347
Artur Andrzejuk	
Wśród ksiązek o Tomaszu z Akwinu. Recenzja: Eleonore Stump, <i>Akwinata</i>, tłum. Piotr Lichacz, Poznań-Warszawa 2022 (oryginał: Eleonore Stump, <i>Aquinas</i>, London and New York 2003).	367
Ewa A. Pichola	
Realizacja zadań edukacyjnych i wychowawczych przez nauczyciela filozofii w szkole średniej. Recenzja książki Agnieszki Gondek <i>Filozofia wychowania. Filozofia jako podstawa wykształcenia ogólnego w szkole średniej</i>, Warszawa 2021, s. 254	387
Nota o Autorach.....	395

Table of Contents

Editorial (Artur Andrzejuk)	9
Peer review in science	
Artur Andrzejuk's Interview with Antoni B. Stępień	11

Dissertations and articles

Artur Andrzejuk	
Proof for the Existence of God in Metaphysics of Thomas Aquinas. Problem of "the efficient cause" (<i>ex causa efficientis</i>).....	19
Tomasz Pawlikowski	
Does St. Thomas Aquinas Used Robert Grosseteste's <i>De veritate</i> ? Common Elements in Their Teaching About the Truth.....	33
Michał Zembrzuski	
The Metaphysics of the Spiritual Substances in <i>Quaestiones de spiritualibus creaturis</i>	55
Henryk Majkrzak	
Miracoli di Gesu Cristo secondo san Tommaso d'Aquino	75
Artur Andrzejuk	
Philosophical Anthropology in Theology of St. Thomas Aquinas.....	87
Magdalena Płotka	
Thomas Aquinas on Anger and its Moral Justification (<i>S. th</i> I-II, q. 46-48 and II-II, q. 158)	103
Izabella Andrzejuk	
Problem of Contemplation in the Texts of Thomas Aquinas. Chosen Aspects	115
Małgorzata Łuszczczyńska	
<i>Ius et lex</i> , or the Thoughts of Saint Thomas Aquinas on Law.....	129
Bartosz Zalewski	
A Legislator According to St. Thomas Aquinas. An Attempt at Exegesis of <i>Summa theologiae</i> I-II, q. 90, a.3	149
Adam Machowski	
The actuality of Aquinas' Political Philosophy. Epistemological Warnings from the Thirteenth Century	163
Bartosz Adamski	
If Love was Necessary. A Few Words on the Necessity of Love and the Freedom of God in the Act of Creation in St. Thomas Aquinas	181
Przemysław Artemiuk	
Why a fundamental Theologian Should Read St. Thomas Aquinas?.....	191
Jacek Banas	
St. Thomas Aquinas on the Importance of Truth and Wisdom and the Role of a Teacher in Acquiring Knowledge, or what the Medieval Philosopher Can Bring to Modern Education.....	215

Bożena Listkowska	
Impossible love? Analysis of the Human-Animal Relationship in the Philosophy of St. Thomas Aquinas and Consequential Thomism of Mieczysław Gogacz	227
Martyna Kozakiewicz	
Was Joseph Ratzinger Involved in the Study of Aquinas' Theology?.....	247
Dawid Lipski	
Why Human Being is a Composite of a Plurality of Forms? – John Pecham's Arguments.....	261
Valentine Aghoghophia Ovie	
Aquinas on the Fullness of the Grace of Mary.....	271

Editions and Translations

Bartłomiej Uzar, Konstanty Milancej, Jan Siwierski	
Matteo Liberatore and his metaphysics. Introduction to translation	285
Matteo Liberatore	
Metaphysica generalis seu ontologia / General Metaphysics or Ontology.....	291

Reports and Reviews

Dominika Rejewska	
Report. Thomistic Symposium on the 700th Anniversary of the Canonization of St. Thomas Aquinas	331
Michał Zembruski	
Thomism at the 12th Polish Philosophical Congress in Łódź	343
Katarzyna Werkowicz	
Leader's Identity and Ethical Formation. Review: Piotr Paweł Orłowski, <i>Tożsamość lidera i jego etyczna formacja z perspektywy traktatu św. Tomasza z Akwinu o rządach Bożych (S.Th., I, 103-119)</i> , Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022	347
Artur Andrzejuk	
Among the Books On Thomas Aquinas. Review: Eleonore Stump, <i>Akwinata</i> , transl. Piotr Lichacz, Poznań-Warszawa 2022 (oryginal: Eleonore Stump, <i>Aquinas</i> , London and New York 2003).....	367
Ewa A. Pichola	
Implementation of Educational and Pedagogical Tasks by a Philosophy Teacher in High School. The Review of the Book by Agnieszka Gondek <i>Filozofia wychowania. Filozofia jako podstawa wykształcenia ogólnego w szkole średniej</i> , Warszawa 2021, s. 254	387
Note about authors.....	395

Metafizyka substancji duchowych w *Quaestiones de spiritualibus creaturis*

Słowa kluczowe: metafizyka, aniołowie, substancje duchowe, niematerialność, poznanie intelektualne, Tomasz z Akwinu

Filozoficzna problematyka substancji duchowych, istniejących w sposób samodzielny, niezależny od materii, które zarazem są poruszcicielami świata materialnego, została uwyraźniona w myśli Platona i Arystotelesa. Dokonało się to o wiele wcześniej niż pojawiające się w myśli chrześcijańskiej rozważania na temat aniołów jako zwiastunów Bożych czy opiekunów spełniających działanie Opatrzności. I nawet jeśli w tradycji żydowskiej mowa jest o posłańcach (*male'ak*), to jednak nie jest im przypisywa-

na żadna natura czy istota, a stanowią raczej działanie Boga (Rdz 28,12) czy też działanie człowieka – króla, proroka, kapłana (np. 2Sm 14,17;20)¹. To właśnie filozofia grecka, wprowadziła rozważania na temat natury substancji duchowych, ich statusu ontycznego, określiła ich jako przyczyny i zasady. W greckiej tradycji filozoficznej temat aniołów stał się na tyle ważny, że rozwinął się wyjątkowo w późniejszym nurcie neoplatońskim. Z tejże tradycji korzystała myśl chrześcijańska (Augustyn,

Dr hab. Michał Zembrzuski, profesor uczelni w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Wykładowca przedmiotów filozoficznych w Wyższym Seminarium Duchownym im. Jana Pawła II w Łomży.

¹ Wyjątek może stanowić Filon Aleksandryjski, który w swoim traktacie *O gigantach* utożsamia biblijne anioły z filozoficznie określonymi demonami. Czynił to oczywiście znając bardzo dobrze tradycję filozofii platońskiej. Zob. Filon Aleksandryjski, *O gigantach* 6-16, w tenże, *Pisma*, t. 2, tłum. S. Kalinkowski, Kraków 1994, s. 8-9.

Pseudo-Dionizy Areopagita, Orygenes, Grzegorz z Nysy, Jan Damasceński), która odwoływała się także do Pisma św., uzupełniając i rozbudowując tematykę angelologiczną.

Angelologia filozoficzna różni się jednak od refleksji teologicznej². I chyba najlepiej widać to w myśli Akwinaty. Oczywiście wielokrotnie obydwa dyskursy są równoczesne, współwystępują ze sobą i się wspierają. Widać to wyraźnie w *Summa theologiae*³. Jednak w pewnych tekstach Tomasza można znaleźć ściśle, filozoficzne, rozważania na temat substancji duchowych. Widać to wyraźnie w *De ente et essentia* (1252–1256), gdzie Tomasz wprowadzając do tematu i zastrzegając, że byt jest tym, co jest dostępne jako pierwsze, jednocześnie podkreśla, że należy prowadzić badania nad istotą i bytem i to zarówno złożonym, jak i prostym: „w prostych w prawdziwszy i szlachetniejszy sposób ze względu na to, że mają szlachetniejsze istnienie, są bowiem przyczyną tych, które są złożone, przynajmniej substancja pierwsza,

którą jest Bóg”⁴. W dalszym ciągu tego małego, ale niezwykle ważnego traktatu filozoficznego, rozważa istotę inteligencji (przy okazji rozważań o samej duszy i przyczynie pierwszej). W późniejszym okresie twórczości w kwestiach *De spiritualibus creaturis* (1267–1268)⁵ podejmuje się problemu relacji substancji duchowych do materii i do ciała. Interesuje go ponownie metafizyczna natura bytów anielskich, a nie ich dzieło orędownictwa czy też opatrnościowy charakter działania. Ostatnim akordem jego wypowiedzi jest traktat *De substantiis separatis* (1271), w którym rozważa tematykę substancji duchowych, właśnie w odniesieniu do tradycji platońskiej i arystotelesowskiej, badając szczególnie niematerialny charakter aniołów. I choć w tym ostatnim dziele wskazuje na atrakcyjność samego tematu, pisząc: „nie powinniśmy marnować czasu przeznaczonego na pobożność, lecz godziny, które spędziliśmy na śpiewaniu psalmów, wypełnimy pisaniem (...) na temat wzniosłości świętych aniołów”⁶,

² Większość literatury poświęconej tematyce aniołów ma w myśli tomistycznej charakter teologiczny. I nawet jeśli zdarzają się publikacje, których autorzy wskazują na kluczową rolę metafizyki w opisie ich natury i nawet jeśli oddzielają rozważania filozoficzne od teologicznych, to jednak rzadko prowadzą dyskurs ściśle filozoficzny. Zob. T. Stępień, *Doktor anielski o aniołach*, (wyd. 2), Warszawa 2020; A.R. Bańka, *De angelis. Chrześcijańska nauka o aniołach w świetle doktryny Tomasza z Akwinu*, Katowice 2014; A.R. Bańka, *Sekretne życie aniołów*, Nowy Sącz 2019; T. Hoffmann (red.), *A Companion to Angels in Medieval Philosophy*, Brill, Leiden–Boston 2012.

³ Zob. *S. th.* I, q. 50–64.

⁴ Tomasz z Akwinu, *O bycie i istocie*, tłum. S. Krajski, w: Tomasz z Akwinu, *Opuscula*, seria: Philosophorum mediae aevi, t. 9, fasc. 1, Warszawa 2011, s. 129.

⁵ Zob. Tomasz z Akwinu, *Kwestia o substancjach duchowych (Quaestio de spiritualibus creaturis)*, tłum. M. Zembrzuski, seria: Biblioteka Rocznika Tomistycznego, t. 6, Warszawa 2023. Obok tego tłumaczenia pojawiły się w ostatnim czasie także dwa inne przekłady tego dzieła: Tomasz z Akwinu, *Kwestia dyskutowana o stworzeniach duchowych*, w: tenże, *Mniejsza kwestie dyskutowane*, tłum. P. Lichacz, seria: Dzieła wszystkie Tomasza z Akwinu, t. 32, Toruń–Warszawa–Poznań 2023, s. 371–501; Tomasz z Akwinu, *Kwestia dyskutowana o stworzeniach duchowych*, tłum. A. Rosłan, Kęty 2022.

⁶ Tomasz z Akwinu, *O substancjach czystych*, w: tenże, *Dzieła wybrane*, tłum. J. Salij, Kęty 1999, s. 506.

to jednak chce rozważać zgodność wypowiedzi różnych autorów z katolicką ortodoksją, a nie podejmować systematyczne badania nad substancjami duchowymi. Należy w sposób szczególny przyjrzeć się samej kwestii dyskutowanej *De spiritualibus creaturis*, aby odczytać szczególne rozważania z obszaru angelologii filozoficznej, czyli meta-

fizyki substancji duchowych. Mówiąc o metafizyce substancji duchowych, nie ma się jednak na myśli jedynie rozważań o aniołach, ale również o duszy jako substancji duchowej, która w swojej naturze również nie ma materii, choć pozostaje formą ciała (w przeciwieństwie do aniołów, które formami ciał nigdy nie są).

I. Kwestia dyskutowana *De spiritualibus creaturis* jako traktat z angelologii filozoficznej

Kwestia *De spiritualibus creaturis* składa się z 11 artykułów, które Tomasz dyskutował we Włoszech, prawdopodobnie w Rzymie, wśród współbraci dominikanów (choć niektórzy uważają, że odbyły się w Viterbo). Jeśli chodzi o problematykę, to mają zbliżony charakter do kwestii *De anima*, które przynajmniej w obszarze tematyki intelektu możliwościowego i czynnego są bardziej wyważone i mniej polemiczne. Warto podkreślić, że jak w przypadku *De ente et essentia*, jedynym możliwym sposobem wyjaśnienia tego, co proste, było wychodzenie od tego, co złożone, tak też w *De spiritualibus creaturis* antropologia filozoficzna, a więc rozważania o związku w człowieku substancji duchowej (formy) z ciałem (materią), służyły angelologii filozoficznej, a więc rozważaniom o relacji tych substancji duchowych do ciała⁷.

W dziele tym najważniejsze jest pytanie, które otwiera cały zbiór, do którego zresztą odnoszą się kolejne. Warto

zwrócić uwagę na szereg pytań, które zależą od pierwszego rozstrzygnięcia. Akwinata stawia pytanie o to, czy w substancjach duchowych mamy do czynienia ze złożeniem z formy i materii. Nasze zdroworozsądkowe przekonanie z pewnością zgadzałyby się ze zdaniem Akwinaty, że aniołowie są bytami czystymi, odseparowanymi od materii, radykalnie oddzielonymi od ciał fizycznych. W czasach, w których tworzył Tomasz, takie przekonanie nie było oczywiste, wręcz przeciwnie, żywe było stanowisko uznające jakąś, choćby subtelną materialność w ich naturze, dla ukazania transcendencji Boga od stworzenia, Jego odrębności od materii. Z rozstrzygnięć tego artykułu wynikają odpowiedzi na kolejne pytania, mianowicie czy i w jaki sposób substancje duchowe łączą się z ciałami. I tak kolejne w artykule drugim pojawia się pytanie o to, czy takie połączenie jest w ogóle możliwe. Natomiast w artykule trzecim pojawia się pytanie, czy dokonuje

⁷ M. Zembrzusi, *Antropologia i angelologia w „Kwestii o substancjach duchowych” Tomasza z Akwinu. Wprowadzenie do tłumaczenia*, w: Tomasz z Akwinu, *Kwestia o substancjach duchowych*, s. 7-53.

się ono za pomocą jakiegoś pośrednika, a w artykule czwartym pojawia się pytanie, czy substancje duchowe łącząc się w człowieku z ciałem, łączą się na zasadzie całości obecnej w każdej części czy też łączą się w inny sposób, a więc i w inny sposób uobecniają swoją aktywność. W dalszej kolejności otwarte pozostaje pytanie o substancje duchowe niezłączone z ciałami (pada ono w artykule 5), a także o połączenie aniołów z ciałami niebieskimi (artykuł 6), ciałem powietrza (artykuł 7). Kolejny artykuł, będący konsekwencją pierwszego, wiąże się z pytaniem, co jest racją indywidualizacji aniołów, skoro nie jest nią materia. Ostatnie artykuły nawiązują do kwestii psychologicznych i wiążą się ze statusem ontycznym intelektu możliwościowego i czynnego oraz statusem władz w duszy.

Warto jeszcze raz podkreślić, że kwestia *De spiritualibus creaturis* nie stanowi teologicznego namysłu nad problematyką aniołów. Akwinata chce podkreślić zdolności ludzkiego rozumu, który służy wyjaśnieniu najwyższych, ostatecznych zasad rzeczywistości istniejącej. Tomasz skupia uwagę na formach substancjalnych, które jako przyczyny mogą, lecz nie muszą być związane z materią. Ten związek z materią może mieć różny charakter albo jest związkiem wyłącznie przyczynującym ruch, albo jest związkiem substancjalnym, albo jest związkiem form z formami substancjalnymi ciała – wówczas mamy do czynienia z relacją poznania, która przez Awerroesa była wyjaśniana w ten sposób, że przyczyna jego zachodzenia była umieszczona poza bytem poznającym⁸.

2. Platonizm i arystotelizm o substancjach duchowych

Przypomnijmy najpierw, że źródłem rozważań o substancjach duchowych pozostawały dwie tradycje filozoficzne, a więc platonizm i arystotelizm. I chodzi tutaj o bardzo specyficzne ich znaczenie i oddziaływanie. Po pierwsze jest ono związane z dyskusją na temat sposobu ich poruszania i oddziaływania na rzeczywistość fizyczną, a po drugie, ze sporem o status ontyczny substancji duchowych⁹.

Na problem możemy spojrzeć z perspektywy traktatu *Metafizyki* lub też

Fizyki Arystotelesa. Filozof doszedł do odkrycia substancji nieruchomych jako przyczyn ruchu w obrębie właśnie fizyki, jednak nie poświęcił im uwagi, gdyż w obszarze innej wiedzy chciał zająć się nimi, badając byt jako byt. Jak podaje Enrico Berti, w księdze B *Metafizyki* Arystoteles zestawia dialektyczne aporie dotyczące tematyki pierwszych poruszycieli. Badacz filozofii Arystotelesa pisze: „Oдноśnie do problemów dotyczących przedmiotu, który obejmuje również substancje nieruchome,

⁸ Zob. M. Zembrzuski, *Antropologia i angelologia w „Kwestii o substancjach duchowych” Tomasza z Akwinu*, s. 16-19.

⁹ Por. S.-Th. Bonino, *Aristotelianism and Angelology According to Aquinas*, w: G. Emery, M. Levering (red.), *Aristotle in Aquinas's Theology*, Oxford University Press 2015, s. 29-36.

wiadomo, że poprzedni filozofowie, którzy w największym stopniu się nimi zajmowali, to Akademicy, czyli Platon i jego uczniowie; oni bowiem przyjmowali istnienie substancji wyzbytych ruchu, takich jak idee, idee-liczby, byty matematyczne oraz ich pryncypia. Ponadto utrzymywali, że substancje te były przyczynami całej rzeczywistości, stąd naukę zajmującą się nimi – zwaną przez nich «dialektyką» – pojmowali jako naukę uniwersalną, czyli rozpatrującą całość tego, co uniwersalne (...) dlatego w obrębie tej samej nauki Arystoteles będzie w istocie rozważać problemy stawiane przez Platona i Akademików¹⁰. Niezależnie od tego, czy w kolejnych księgach *Metafizyki* zmieniona została perspektywa mówienia o przedmiocie filozofii pierwszej z pierwszych przyczyn i zasad na rozważanie bytu jako bytu i rozwiązanie wszystkich własności, które przysługują mu w sposób istotny, substancje duchowe pozostawały przedmiotem metafizyki. Nawet jeśli przedmiotem filozofii pierwszej są pierwsze (cztery) przyczyny bytu, to nie wyklucza to rozważań o specyficznym rodzaju bytu, a poszukiwania metafizyczne skupią się na badaniu jakiegoś szczególnego rodzaju bytu jako bytu. Substancje duchowe mogą w metafizyce być badane jako konkretne, jednostkowe byty, ale także jako przyczyny celowe rzeczywistości fizycznej¹¹.

Akwinata w *De spiritualibus creaturis* mierzy się zasadniczo ze stanowiskiem platońskim, które określa substan-

cje duchowe jako samoistne formy, ale zarazem formy ciał niebieskich i powietrznych (takie stanowisko rozwinięte i spopularyzowane było przez Apulejusza z Madaury, a także przez Augustyna, który w tej kwestii nie chciał wypowiadać jednoznacznych sformułowań). Tomasz w *De spiritualibus creaturis* w bardzo interesujący sposób identyfikuje stanowisko platońskie. Wiąże się bowiem z nim jeszcze inny aspekt, wedle którego substancje duchowe jako niecielesne, są abstraktami, rodzajami, w których partycypują wszystkie inne rzeczy. Rzeczy cielesne bowiem partycypują w tym, co się o nich orzeka, a więc w gatunkach i rodzajach. Wedle stanowiska platońskiego natury wyabstrahowane od rzeczy zmysłowych istnieją samoistnie przez siebie (istnieją wcześniej, przed rzeczami zmysłowymi) i jako takie były przez Platona nazywane substancjami oddzielonymi¹².

Tomasz z Akwinu nie do końca konsekwentnie postępował w ślad za Arystotelesem w temacie substancji duchowych. Szczególnie nie zgadzał się z jego opinią o wieczności świata czy też o nieprzerwanym ruchu niebios¹³. Tomasz uważa, że ruch niebios nie jest równomierny ze względu na to, że jego cel się zmienia. Tym samym należy przyjmować o wiele więcej poruszczeni nieba niż przyjmował Arystoteles, który i tak uznawał, że ciała niebieskie są ożywiane¹⁴. Problematyczność filozofii Arystotelesa w kwestii *De spiritualibus creaturis*

¹⁰ E. Berti, *Profil Arystotelesa*, tłum. M.A. Wesoły, Poznań 2016, s. 125-126.

¹¹ Zob. J. Collins, *The Thomistic Philosophy of the Angels*, Washington 1947, s. 2-4.

¹² *De spiritualibus creaturis*, a. 5, co.

¹³ Zob. tamże.

¹⁴ Tamże. „Aristoteles autem posuit plures substantias separatas. Cum enim in caelo appareant multi motus, quorum quemlibet ponebat esse uniformem et perpetuum; cuiuslibet autem motus oportet

ujawnia się także w diskutowanym problemie wielości form i powszechnym hylemorfizmie. Przyjęcie koncepcji wielości form w bytach, a więc i istnienia

materii w substancjach duchowych jest pewną neoplatońską konsekwencją stanowiska arystotelesowskiego, w którym założony jest powszechny hylemorfizm.

3. Istnienie i istota substancji duchowych

Zagadnienie istnienia i istoty substancji duchowych jest fundamentalne dla angelologii filozoficznej. Samo rozważanie problematyki istnienia, a więc wykazywanie wyjątkowego, subsystentnego istnienia obok ich istoty jest inną kwestią niż wykazywanie, że substancje duchowe istnieją. To drugie zagadnienie jest zresztą w kwestii *De spiritualibus creaturis* ukryte i w pewien sposób uwikłane w pytanie w artykule piątym o to, czy istnieje jakaś substancja, która nie jednoczyłaby się z ciałem¹⁵. To oddzielenie kwestii istnienia i istoty substancji duchowych oraz sposobów dowodzenia ich istnienia widać jeszcze wyraźniej, gdy podkreśli się, że w artykule pierwszym Tomasz prezentuje swoją „egzystencjalną metafizykę *esse*”, podczas gdy dowodząc istnienia substancji duchowych odwołuje się do neoplatońskich argumentów z doskonałości świata, porządku świata bądź też arystotelesowskiego określenia natury intelektu¹⁶.

Akwinata stawia pytanie o istnienie i istotę substancji duchowych, zastana-

wiając się, czy możliwe jest dopuszczenie w ich istocie materii. Jednocześnie wyjaśnia, jakie były powody tego, że substancjom duchowym przypisywano materię. Powód był zasadniczo jeden, było nim dążenie do skontrastowania prostoty Boga i złożoności wszystkich innych bytów, które są stworzone, nawet jeśli są duchowe. Akwinata ustala rozumienie materii, a następnie wyklucza ją z obszaru bytowego anioła. Zobowiązuje to Akwinatę do zachowania złożoności struktury bytu anielskiego i jednocześnie wskazania, że substancje duchowe składają się z *esse* i *essentia*, a ich *essentia* jest możliwością, formą substancjalną uczestniczącą w istnieniu. Akt istnienia (*ipsum esse*) jest pierwszym i najważniejszym aktem każdego bytu. Forma w obszarze istoty jedynie może aktualizować materię bądź możliwość intelektualną (władze intelektu i woli), które identyfikuje się w bytach intelektualnych¹⁷. Tomasz w kwestii *De spiritualibus creaturis*, określając istnienie i istotę aniołów, odwołuje się do

esse aliquem proprium finem, ex quo finis talis motus debet esse substantia incorporea, consequens fuit ut poneret multas substantias incorporeas ad invicem ordinatas secundum naturam et ordinem caelestium motuum. Nec ultra in eis ponendis processit, quia proprium philosophiae eius fuit a manifestis non discedere”.

¹⁵ Tomasz z Akwinu, *Kwestia o substancjach duchowych*, s. 190–197.

¹⁶ Zob. G.T. Doolan, *Aquinas on Demonstrability of Angels*, w: T. Hoffmann (red.), *A Companion to Angels in Medieval Philosophy*, Leiden–Boston 2012, s. 14–16.

¹⁷ Zob. J. Wipfel, *Metaphysical Composition of Angels in Bonaventure, Aquinas, and Godfrey of Fontaines*, w: T. Hoffmann (red.), *A Companion to Angels in Medieval Philosophy*, s. 53–65.

nietożsamości tych dwóch pryncypiów, odwołuje się do jedności samoistnego aktu istnienia oraz do rozumienia istnienia jako partycypowalnego pryncypium, a więc takiego, które jest zależne (uprzyczynowane), ale zarazem ograniczone (zawężone) przez daną naturę¹⁸.

Jeśli zaś chodzi o dowodzenie istnienia aniołów, to jak zostało powiedziane, Tomasz wskazuje na trzy możliwe drogi (*viae*), prowadzące do stwierdzenia istnienia takich bytów. Warto podkreślić, że sam Tomasz przy okazji przywołuje trzy stanowiska autorów starożytnych, którzy udowadniali istnienie substancji duchowych. Pierwszym z nich był Anaksagoras, który dowodził istnienia jednego intelektu, oddzielonego od wszystkich bytów, które poruszał. Drugim był Platon, który uważał, że istnieją prawdziwie same substancje duchowe, które jako abstrakty, gatunki, idee, istnieją subsystentnie, w których wszystkie byty partycypują (to one określają rzeczy, to one stanowią przedmiot poznania intelektualnego). Trzecim był Arystoteles, który uważał, że istnienie substancji duchowych jest konieczne do wyjaśnienia nieprzerwanego (wiecznego) i doskonałego (równomiernego) ruchu. Tomasz nie przyjmuje tych uzasadnień, pisząc:

„drogi te nie są wedle nas tak zupełnie odpowiednie”¹⁹.

Tomasz formułuje trzy drogi uzasadniające istnienie aniołów.

Pierwsza droga wychodzi z założonej doskonałości wszechświata (*ex perfectione universi*) i ma modalny charakter²⁰. Tomasz pisze, że oznacza ona, iż „nie brakuje w nim żadnej natury, dla której możliwe jest, aby w nim była”²¹. Wszechświat oznacza zespół bytów, które są powiązane relacjami, i to one świadczą o doskonałości całości. Modalność tej argumentacji ujawnia się w momencie, w którym Tomasz wskazuje, że pomyślenie jakiegoś jednego gatunku bytów niezależnych od innych wcale nie usuwa doskonałości, ale jeszcze bardziej ją potwierdza. Można przecież pomyśleć, że istnieje jakiś rodzaj bytów niematerialnych, niezależnie od cielesnych i że istnieje jakiś gatunek bytów cielesnych, niezależnych od duchowych. Ich niezależne istnienie jest możliwe i dopuszczalne, ale doskonałość świata i tak domaga się, by istniały wszystkie możliwe byty. Tomasz w pewnym momencie zmienia tory tej argumentacji i pisze, że jeśli rozważamy byty, substancje, które mają przypadłości, to można rozważać także substancje

¹⁸ Zagadnienie niematerialności substancji duchowych zostało najpełniej wyłożone przez Tomasza Stępnia, który zestawił i porównał dwóch myślicieli średniowiecznych podejmujących ten temat (Tomasza i Bonawenturę). Zob. T. Stepiń, *Aniołowie w filozoficznym obrazie świata św. Tomasza z Akwinu. Z metafizyki substancji oddzielonej*, w: *Nieprzemijająca nowość filozofii św. Tomasza z Akwinu*, seria: *Zadania współczesnej metafizyki*, Lublin 2018, s. 479-508.

¹⁹ *De spiritualibus creaturis*, a. 5, co.

²⁰ W *Summa theologiae* argumentacja nie ma tak wyraźnego ontologicznego charakteru. Tomasz wprost mówi o istnieniu doskonałości świata, która stanowi upodobnienie do Boga. Doskonałość ta domaga się właśnie istnienia substancji intelektualnych. Zob. *S. th.*, I, q. 50, a. 1; ad 1. Argumentacja w *Summa theologiae* jest zupełnie uproszczona i nie zawiera tyłu przesłanek, co argumentacja w *De spiritualibus creaturis*. Dodatkowo jest jeszcze bardziej ukryta, gdyż znajduje się w odpowiedzi na pytanie: Czy anioł jest zupełnie niecielesny?

²¹ *De spiritualibus creaturis*, a. 5, co.

istniejące same przez siebie (lub substancję istniejącą samą przez siebie), bez przypadłości. Tak więc sama doskonałość substancji domaga się istnienia bez przypadłości, a takie istnienie jest możliwe w odniesieniu do Boga i substancji duchowych.

Druga droga o neoplatońskim charakterze w punkcie wyjścia uznaje ciągłość i porządek rzeczy ułożony od bytu absolutnie prostego do bytów wielopostaciowych, zróżnicowanych i radykalnie złożonych. Jeden kraniec jest absolutnym aktem, a drugi jest radykalną możliwością, jest materią pierwszą. Porządek relacji między tymi krańcami domaga się uznania istnienia skomplikowanego układu, który rozciągałby się od prostych bytów niecielesnych aż po pierwiastki czy atomy, a więc również byty proste, ale mające cechę materii pierwszej. Istnieje więc także wiele bytów niecielesnych, które albo nie jednocześnie albo jednocześnie są z ciałem.

Trzecia droga za punkt wyjścia bierze rozumienie działań intelektualnych, które są niematerialne i w swojej istocie nie zależą od działań cielesnych. Intelpekt, nawet ludzki, w swojej naturze nie

potrzebuje ciała do spełniania swoich aktów – intelekt możliwościowy zostaje uformowany niematerialną postacią poznawczą (*species intelligibilis*). Tomasz wnioskuje, że jeśli byty tak istnieją, jak działają, to należy uznać, że istnieją byty, które mają naturę intelektualną, są wyposażone w formy poznawcze i nie dokonują abstrahowania, a jedynie pojmują formy poznawcze, które są w nich współnaturalnie, stanowiąc ich istotę²².

Ten ostatni argument wydaje się najciekawszym wśród dróg uzasadniających istnienie aniołów, choć nadal, jak wcześniej, pozostaje argumentem *propter quid*²³. Wychodzi przeciw od stwierdzenia jakiejś istoty substancji duchowych, aby następnie wnioskować o tym, że muszą istnieć takie właśnie istoty. Tomasz nie sformułował, jak w odniesieniu do Boga argumentów, w których wychodziłby od skutków i dochodził do istnienia przyczyn²⁴. Są to raczej argumenty „ontologiczne” w tym znaczeniu, w jakim nie do pomyślenia jest doskonały wszechświat, który jest uporządkowany relacjami, w którym założone rozumienie poznania intelektualnego decyduje o istnieniu takich bytów²⁵.

4. Problem indywiduacji substancji duchowych

Problem indywiduacji, a więc jednostkowania substancji duchowych, jest niezwykle interesujący w obszarze an-

gelologii filozoficznej. Przecież pojawiające się wielokrotnie na kartach dzieł Tomasza rozstrzygnięcie, że anio-

²² Zob. J. Collins, *The Thomistic Philosophy of the Angels*, s. 27-40.

²³ Por. B.C. Bazán, *On Angels and Human Beings: Did Thomas Aquinas Succeed in Demonstrating the Existence of Angels?*, „Archives d’histoire doctrinale et littéraire du Moyen Âge” 77 (2010) 1, s. 47-85.

²⁴ Zob. *S. th.*, I. q. 2, a. 3, co.

²⁵ Zob. G.T. Doolan, *Aquinas on Separate Substances and the Subject Matter of Metaphysics*, „Documenti e studi sulla tradizione filosofica medievale” 22 (2011), s. 370-373.

łowie są odrębnymi gatunkami i nie stanowią jakiegos jednego gatunku, jak w przypadku człowieka, należy rozumieć właśnie w kontekście pytania o ich indywidualację. Tomasz jest bowiem przekonany, że należy mówić raczej o wielości gatunków aniołów i jednocześnie o jedności gatunku człowieka. Jeśli z obszaru bytowego anioła zostanie usunięta materia, to w naturalny sposób pojawia się pytanie o ich indywidualację. Tomasz odrzuca rozwiązania skrajne, że substancje duchowe są w jednym gatunku, jak również rozwiązanie mówiące o ustalonej liczbie gatunków i zróżnicowaniu aniołów wedle porządków ustalonych przez Dionizego Areopagite. Tomasz wybiera rozwiązanie pośrednie, które jednak też w pewien sposób jest skrajne.

Zasadniczo Tomasz w tym temacie wychodzi od rozumienia samej natury anielskiej. Uznaje, że aniołowie są formami prostymi, istniejącymi samoistnie bez materii. Takie założenie od razu prowadzi do rozstrzygnięcia, że nie występuje wielu aniołów w jednym gatunku. Zasadą ich indywidualacji będzie w oczywisty sposób sama forma, z której jednocześnie będzie wynikała racja ich gatunkowości. Przez swoją naturę bowiem będą jednocześnie jednostkami oraz gatunkami. Tomasz odrzuca twierdzenie platońsko zorientowanych arystotelików (zwolenników Awicebrona),

którzy będą wprowadzali materialność w aniołach, domagając się jej zróżnicowania dla każdej substancji. Różnica między nimi wówczas nie będzie różnicą gatunkową, ale raczej rodzajową. Tomasz jednocześnie jest przekonany, że wielość i różnorodność gatunkowa substancji duchowych w najlepszy sposób ukazuje doskonałość i porządek świata (o czym była mowa w uzasadnianiu istnienia aniołów). Doskonałość wszechświata nie ujawnia się w pełni w wielości i różnorodności jednostek dzielących gatunek. Ujawnia się ona o wiele bardziej w bytach, które właśnie są jednostkami i zarazem gatunkami²⁶. Jako przykład Tomasz podaje jedno słońce i jeden księżyc, które są w pewien sposób osobliwościami kosmicznymi²⁷.

Akwinata w *De spiritualibus creaturis* zwraca uwagę na jeszcze jeden aspekt natury substancji duchowych. Chodzi o doskonałość takich substancji, które mają akt istnienia i formę gatunkowo określającą indywidualium anioła. W tym aspekcie doskonałość wynikająca z obecności aktu istnienia – dodajmy, zindywidualizowanego aktu istnienia przez gatunki istniejące samodzielnie – ukazuje je jako te, które w porządku natury niczego nie potrzebują. Człowiek jako indywidualium potrzebuje innych do tego, aby realizować swoją naturę (nie jest samowystarczalny w sensie społecznym, ani też indywidualnym), tymcza-

²⁶ Por. M. Koszkało, *Indywidualium i jednostkowienie. Analiza wybranych tekstów Jana Dunsza Szkota*, Lublin 2003, s. 32. Autorka tej pracy o Dunsie Szkocie sugeruje, że według Tomasza z Akwinu to sama forma jest pryncypium jednostkowienia, gdyż aniołowie są gatunkami. Zob. M. Koszkało, *Spór o jednostkowienie duszy ludzkiej. Stanowisko Jana Dunsza Szkota w dyskusji z Tomaszem i tomiastami*, w: E. Zieliński, R. Majeran (red.), *Błogosławiony Jan Duns Szkot 1308–2008*, Lublin 2010, s. 321–335.

²⁷ Por. T. Dutkiewicz, *Metafizyczna koncepcja złożeń wewnątrz bytowych i jej rola w wykładzie angelo-logii św. Tomasza z Akwinu*, „Teologia i człowiek” 36 (2014) 4, s. 31–49.

sem aniołowie mają tę doskonałość, że w swoim indywidualnym istnieniu nie potrzebują niczego. Wchodzenie w relacje z innymi aniołami będzie raczej wyrażało potrzebę spełnienia jakiegoś celu, jaki może być im nadany przez Boga, który ich posyła. Tego rodzaju posłanie związane jest jednak z działaniem ponadnaturalnym, nadprzyrodzonym właśnie.

Z perspektywy *De spiritualibus creaturis* problem indywidualności bytów ukazuje się w nowy sposób. W odniesieniu do aniołów nie można stosować kategorii uszczegółowienia, czy też jednostkowania, bo te określenia zawsze

wiążą się z materią jako *principium individuationis*. Należałoby raczej mówić, że czymś innym jest zasada jednostkowania (szczegółowości), a czymś innym zasada indywidualności, która o wiele bardziej wiązałaby się z aktem istnienia i formą (a w związku z nią, z możliwością intelektualną)²⁸. W aniele więc, podobnie zresztą jak w człowieku, zasadą indywidualności będzie akt istnienia powiązany z możliwością intelektualną, a więc władzą intelektu²⁹. Intelekt anioła będzie ukształtowany od samego początku, a intelekt człowieka będzie podlegał kształtowaniu od samego początku³⁰.

5. Oddziaływanie substancji duchowych na ciała

Ten temat jest dość obszerny i w kwestii *De spiritualibus creaturis* również dość szeroko potraktowany. Chodzi w nim o związek substancji duchowych z ciałami niebieskimi i ciałami powietrznymi (a także ewentualny związek substancji duchowej z ciałem człowieka). Akwinata podejmuje problem poruszycieli sfer świata, zarazem dystansując się wobec opinii, które zakładałyby emanacyjny proces powstawania świata, dokonujący się przy udziale bytów pośrednich między Bogiem i światem podksiężycowym (Awicenna). Tomasz nie zgadza się także na platońską w swej genezie ideę duszy świata czy duszę sfer, a więc jakąś

grupę aniołów, które ożywiałyby świat nadksiężycowy i zapewniałyby im receptywność względem świata podksiężycowego (Awerroes). Jak pisze Marcin Karas: „Można natomiast uznać, że aniołowie poruszają sfery i można nazwać ich poruszycielami, ale według dominikańskiego uczonego nie są oni ani formami, ani duszami sfer, gdyż sfery mają niezależne istnienie, bo są przecież złożone z formy i materii”³¹.

To, co charakterystyczne w kwestiach *De spiritualibus creaturis*, to wyważone stanowisko ich autora, mówiące, że aniołowie nie mogą być przyczynami formalnymi ciał niebieskich ani powietrznych,

²⁸ Por. M. Głowala, *Pojedynczość. Spór o zasadę indywidualności w scholastyce*, Wrocław 2012, s. 155-172.

²⁹ Zob. M. Gogacz, *Istnieć i poznać*, Warszawa 1976, s. 188-189.

³⁰ Por. M. Krasnodębski, *Ciało i dusza. Zagadnienie zjednoczenia duszy i ciała w wybranych tekstach Tomasza z Akwinu oraz w filozofii tomistycznej*, Warszawa 2004, s. 113.

³¹ M. Karas, *Natura i struktura wszechświata w kosmologii św. Tomasza z Akwinu*, Kraków 2007, s. 257. Zob. J. Pyda, *Wprowadzenie*, w: Tomasz z Akwinu, *Kwestia dyskutowana o stworzeniach duchowych*, w: tenże, *Mniejsze kwestie dyskutowane*, tłum. P. Lichacz, seria: Dzieła wszystkie Tomasza z Akwinu, t. 32, Toruń–Warszawa–Poznań 2023, s. 58-65.

choć mogą być ich poruszycielami lub celami ich ruchów. Ciała niebieskie (*corporea caelestia*) nie są ożywiane w żaden sposób, a jeśli chciałoby się im przypisywać ożywianie, które byłoby łącznością formy i ciała ożywianego przez nią, to byłyby to łączność właśnie poruszającego i poruszanego. Tomasz podkreśla jednak, że poruszanie ma charakter oddziaływania na sfery niższe przez sfery wyższe³². W ten sposób ciała niebieskie, oddziałujące na przykład na Ziemię, działają dzięki innym ciałom wyższym, w tym nie tylko dzięki Słońcu, ale także innym gwiazdom³³. Ten temat nie jest szczególnie rozwinięty w przedstawianej kwestii, natomiast jest dogłębniej ukazany w *Summa theologiae*, gdzie Tomasz referuje stanowisko Arystotelesa na temat liczby poruszycieli, która odpowiada liczbie ruchów, ale także wbrew Arystotelesowi uważa, że aniołowie wpływają też na świat podksiężycowy³⁴. Akwinata zakłada po prostu, że świat jest uporządkowany i że ten porządek obejmuje całą rzeczywistość również w jej ostatecznych zakamarkach i miejscach rozwijającej się entropii.

Analogicznie do zagadnień kosmologicznych Tomasz odrzuca stanowisko

uznające możliwość połączenia się substancji duchowych z ciałami powietrznymi (*corpus aeri*)³⁵. Tomasz uzasadnia to, przyjmując potrójną strategię argumentacyjną. Po pierwsze, ciała powietrzne są ciałami prostego elementu (żywiolu), a zjednoczenie z takim ciałem nie przystaje substancji duchowej. Po drugie, ciało powietrzne jest z natury identyczne w każdym miejscu, w którym występuje, i w związku z tym połączenie jakiegokolwiek substancji z powietrzem jako forma dotyczyłoby całości powietrza i każdej jego części zarazem. Po trzecie, niedorzeczne jest uznawanie takiego połączenia zarówno dla ruchu, jak i dla poznania intelektualnego. Jakiegokolwiek połączenie substancji duchowej z ciałem dokonuje się więc tylko na te dwa możliwe sposoby – aby jakieś ciało dotarło do swojego celu, oraz aby dało możliwość uzyskania formy poznawczej. W pierwszy możliwy sposób substancja duchowa nie jednoczy się z ciałem jako forma, ale jako poruszyciel, a w drugim przypadku z ciałem łączy się tylko dusza ludzka. Ciało ludzkie dostarcza materiału poznawczego i to z takim ciałem łączy się substancja duchowa jako jego forma³⁶.

6. Substancje duchowe jako intelekty (inteligencje)

Tomaszowe wypowiedzi na temat substancji duchowych pojawiają się w kontekście tematu istnienia jednego intelek-

tu czynnego czy też jednego intelektu możliwościowego. Akwinata w kwestii *De spiritualibus creaturis* wprost nie po-

³² *De spiritualibus creaturis*, a. 6, ad 9.

³³ Tamże, a. 6, ad 12.

³⁴ *S. th.*, I, q. 110, a. 1, ad 2.

³⁵ *De spiritualibus creaturis*, a. 7.

³⁶ Zob. Tomasz z Akwinu, *Kwestia o substancjach duchowych*, s. 232-234.

dejmuje tematu poznawania anielskiego, formułując w pewnych momentach jedynie drobne uwagi na ten temat³⁷. Kluczowe wątki poznania intelektualnego aniołów rozwinął w *Summa theologiae*, wyprowadzając wnioski z analizy ludzkiego intelektu oraz formułując analogiczne wnioskowania o intelekcie anielskim³⁸. W *De spiritualibus creaturis* można jedynie znaleźć uwagi odrzucające stanowisko Awicenny i Awerroesa, którzy kolejno uznawali istnienie jednego intelektu czynnego i jednego możliwościowego, które kształtowałyby intelektu ludzkie. Tomasz zasadniczo nie zgadza się na takie podejście do tego tematu, nie zgadza się więc, aby zgodnie z ujęciem Arystotelesowskim substancje duchowe były sprawcami poznania ludzkiego. Traktowanie aniołów jako inteligencji umożliwiających poznanie jest dla Tomasza nie tylko niezgodne z wiarą, ale przede wszystkim niezgodne z wyjaśnieniem natury poznania intelektualnego w ogóle. Tomasz w swojej angelologii filozoficznej przyjmuje wyjściowe założenia teorii poznania anielskiego: 1) byt, który ma w sobie możliwości intelektualną, nie może sam z siebie być powodem zaktualizowania jej; 2) poznanie intelektualne anioła nie może mieć samoistnego charakteru; 3) gdyby anioł był aktem swojego poznania, wówczas nie byłoby różnicowania między aniołami i nie byłoby hierarchii między aniołami.

Zwróćmy uwagę najpierw na zagadnienie intelektu czynnego. Tomasz nie zgadza się, aby intelekt ten był substancją duchową i jako taki udzielał poznania. Wskazuje na trzy argumenty. Po pierwsze, działa on jak światło i to światło samej duszy, która ma w sobie zdolność uobecniania poznania. Tylko Bóg jest stwórcą duszy i jeśli jest w niej jakieś światło, w którym dusza miałaby partycypować, to ma je tylko dzięki samemu Bogu, a nie aniołowi. Po drugie, inteligencja czynna nie może być źródłem poznawalności intelektu ludzkiego, gdyż byłaby jednocześnie źródłem szczęśliwości. Dla Awerroesa właśnie zjednoczenie z taką inteligencją gwarantuje szczęście. Po trzecie, odnosząc się do argumentu teologicznego, Akwinata wskazuje, że gdyby taka substancja duchowa jako intelekt czynny była źródłem poznania człowieka, to człowiek byłby stworzony na obraz i podobieństwo takiego intelektu, byłby obrazem aniołów (*imagine angelorum*)³⁹. Akwinata zatem wnioskuje, że każdy człowiek ma intelekt czynny, który nawet jeśli jest światłem partycypowalnym, to jednak pozostaje sam źródłem intelektualnego poznania. Zatem żaden anioł, żadna substancja duchowa, żadna inteligencja, nie może być dla człowieka intelektem czynnym⁴⁰.

Jeśli chodzi o intelekt możliwościowy, to Akwinata ponownie nie zgadza się, aby istniał taki rodzaj inteligencji, któ-

³⁷ Zob. *De spiritualibus creaturis* a. 5, ad 7.

³⁸ Zob. A. Kazimierczak-Kucharska, *Naturalne poznawanie aniołów konsekwencją ich ontycznej struktury – zarys ujęcia Tomasza z Akwinu*, „Rocznik Tomistyczny” 1 (2012), s. 149-159.

³⁹ *De spiritualibus creaturis* a. 9, co.

⁴⁰ Zob. M. Zembrzusi, *Koncepcja intelektu czynnego w „De spiritualibus creaturis” Tomasza z Akwinu*, „Rocznik Tomistyczny” 2 (2013), s. 197-208.

ry jako odrębna oddzielona substancja duchowa wiązał poznanie wszystkich pojedynczych ludzi w całość i gwarantował jedność wszelkiej wiedzy (tzw. panpsychizm). Tomasz w tym aspekcie dokonuje refutacji stanowiska Awerroesa nie tylko w odniesieniu do niemożliwości połączenia takiej substancji z człowiekiem, ale także w odniesieniu do niemożliwości istnienia takiej substancji, która odpowiadałaby za poznanie ludzkie⁴¹. Tomasz powie, że gdyby było tak, że jest jedna substancja duchowa, będąca intelektem możnościowym dla wszystkich ludzi, to jej działanie byłoby zarazem działaniem wszystkich, odrębnych numerycznie ludzi.

Dodatkowo gdyby uznać, że działanie substancji oddzielonej od człowieka miałoby odpowiadać za działanie pojedynczego człowieka, to tym samym zasada gatunku ludzkiego byłaby poza człowiekiem. Ostatecznie, uznanie istnienia jednego anioła, będącego zasadą działania wszystkich ludzi, który zarazem byłby intelektem możnościowym, oznaczałoby uznanie tego, że tak naprawdę jest on w akcji poznania i niczego innego nie poznaje. Przecież nie może wyższa substancja duchowa przyjmować czegoś, co ją aktualizuje ze świata fizycznego (gatunek nie może być zmieniony przez zmianę dokonującą się w indywidualum)⁴².

7. Intelpekt ludzki jako substancja duchowa

W tym kontekście, a więc w kontekście substancji duchowych jako intelektów, pojawia się interesująca kwestia ludzkiego zindywidualizowanego intelektu, który wyrażałby naturę ludzką i decydowałby o różnicy gatunkowej wśród substancji duchowych. Z jednej strony wydaje się, że substancje duchowe, o których traktuje się w kwestii *De spiritualibus creaturis*, to aniołowie, ale z drugiej strony substancje duchowe to dusze ludzkie, które mają działania niezależne od ciała, a dokładniej realizują je przez abstrakcję (intelekty czynny) oraz rozumienie (intelekty możnościowy). Tomasz nie hipostazuje władzy intelektu, wręcz stara się pokazać w ostatnim artykule, że władze duszy nie są

jej istotą. Jest to o tyle ważne rozstrzygnięcie, o ile dostrzeżemy, że jest to stałą tendencją platońską, augustyńską, a także pokartezjańską, by utożsamiać podmiot z działaniem, które wykonuje. Intelpekt ludzki zawsze pozostaje władzą i nie jest przez Tomasza substancjalizowany w żaden sposób.

W tym punkcie należy jednak zwrócić uwagę na coś innego, a mianowicie na intelektualną naturę substancji duchowych. Tomasz w swoich dziełach wielokrotnie podkreśla, że dusza ludzka jest substancją duchową, nawet jeśli najmniej skuteczną w swoim działaniu, to jednak należącą do porządku innych substancji intelektualnych. Niezależnie więc od tego, czy intelekt ludzki

⁴¹ *De spiritualibus creaturis* a. 9, co.

⁴² Zob. Tomasz z Akwinu, *Kwestia o substancjach duchowych*, s. 280-285.

jest ostatnim (*ultimus*) w porządku wszystkich intelektów⁴³, czy funkcjonuje „w cieniu (*in umbra*) natury intelektualnej”⁴⁴, czy jest osłabioną (*obumbrata*) naturą intelektualną⁴⁵, czy ma się do substancji intelektualnych jak czas do wieczności⁴⁶, przynależy do porządku bytów intelektualnych, jest władzą duszy jako substancji duchowej.

Jeżeli zostało powiedziane, że żaden anioł nie może być ani intelektem czynnym, ani możliwościovym dla człowieka, to teraz należałoby się przyjrzeć, w jakiej relacji pozostaje intelekt czynny i możliwościovym do pojedynczego człowieka. Tomasz z Akwinu nie zgadza się z Awerroesem właśnie w tym punkcie, to znaczy nie zgadza się na wyjaśnienie powiązania intelektu możliwościovego z człowiekiem w wyobraźni i nie zgadza się na wniosek, że w ten sposób pojedynczy człowiek poznaje intelektualnie. Dla Tomasza wyjaśnienie Awerroesa jest po prostu niewystarczające, gdyż nie przekonuje go, że różnorodność wyobrażeń u pojedynczych ludzi byłaby racją ich intelektualnego poznania. Tomasz podaje szereg argumentów, które grupuje w trzy zespoły uzasadnień. Po pierwsze, pokazuje niemożliwość jednocześnie różnego odniesienia tej samej władzy do tego samego przedmiotu. Gdyby dwoje ludzi poznawało ten sam przedmiot jednym intelektem, to ich poznanie byłoby numerycznie identyczne (można przywołać Tomaszową

analogię – dwoje ludzi widziałoby jednym okiem). Po drugie, jeśli działanie intelektualne jest czymś właściwym dla człowieka, jest racją jego gatunku (którą współdzieli z innymi ludźmi), to w każdym indywiduum powinna znajdować się zasada tego działania. Intelekt możliwościovym pojedynczego człowieka powinien być zasadą pozwalającą na przyporządkowanie go do gatunku ludzi. Po trzecie, doskonałość oddzielonego intelektu możliwościovego w aktualizacji poznania powinna blokować korzystanie z wyobraźni (jest ona czymś niższym, zmiennym, wielu ludzi już w przeszłości udoskonaliło intelekt). Dodatkowo Akwinata wzmacnia swoją argumentację ukazaniem sensu słów Arystotelesa z traktatu *O duszy*. Jego zdaniem Arystoteles wyraźnie zaznaczył, że intelekt możliwościovym jest „częścią duszy”, a wypowiedź stanowiącą wątpliwość, czy część intelektualna duszy jest oddzielona od duszy realnie czy też pojęciowo, miał pozostawić bez odpowiedzi, skłaniając tym samym Awerroesa do zbudowania własnej interpretacji słów Filozofa.

Akwinata podobnie jak o intelekcie możliwościovym wypowiada się o intelekcie czynnym, poszukując argumentów za indywidualnym charakterem tej władzy. W artykule dziesiątym z jednej strony skupia uwagę na konieczności przyjęcia tej władzy w duszy, a z drugiej akcentuje jej charakter, ukazując jej przedmiot oraz akty, jakie spełnia⁴⁷.

⁴³ *In II Sent.*, d. 3, q. 1, a. 3, co.

⁴⁴ *In I Sent.*, d. 25, s. 1, a. 1, ad 4.

⁴⁵ *In II Sent.*, d. 3, q. 4, a. 1, ad 4.

⁴⁶ *In De Trinitate*, q. 6, a. 1, co., ad 3, qu.

⁴⁷ Zob. M. Zembrzuski, *Koncepcja intelektu czynnego w „De spiritualibus creaturis” Tomasza z Akwinu*, „Rocznik Tomistyczny” 2 (2013), s. 197-208.

Przyjęcie intelektu czynnego pozwala wyjaśnić źródło nabywania przez człowieka pojęć ogólnych⁴⁸. To ta władza będzie niezbędna do ujmowania natur i istot rzeczy zmysłowych przez abstrahowanie formy intelektualnej rzeczy z materii i uwarunkowań ją indywiduujących. Intelekt czynny jest zatem konieczny do tego, aby intelekt możliwościowy w ogóle mógł działać. Jego przedmiot musi być dostosowany do niego, a może tego dokonać władza będąca w akcji. Nadaje ona przedmiotowi zmysłowemu intelektualność (choć oczywiście niczego nie dodaje do przedmiotu), swoisty charakter i inteligibilną strukturę. Przedmiotem intelektu czynnego jest właśnie *intelligibile in potentia*, która dzięki tej władzy staje się *intelligibile in actu* poruszającym intelekt możliwościowy. Intelekt czynny, według Tomasza, spełnia kilka aktów względem swego przedmiotu: 1) abstrahuje i oddziela naturę (istotę) rzeczy zmysłowej od wszystkich szczegółowych przypadłości, 2) osądza według reguł i miary rzeczy, 3) dokonuje rozumowania na podstawie skutków i przyczyn,

4) odróżnia to, co wspólne, od tego, co pojedyncze, prawdę od fałszu i dobro od zła. Akwinata w kwestii *De spiritualibus creaturis* mierzy się także z określeniami Awiceniańskimi, które oddzielają intelekt od człowieka i uznają go za oddzieloną substancję duchową. Tomasz nie dokonuje krytyki takiego stanowiska, jak to zrobił w przypadku Awerroesa. Jedynie poprzez określenie przedmiotu i aktów tej władzy starał się pokazać jej związek z pojedynczym człowiekiem, spełniającym akty poznania intelektualnego. Uznał jednak, że posiadanie przez człowieka intelektu czynnego nie jest sprzeczne z twierdzeniem, że intelekt czynny jest „światłem uczestniczącym w świetle Boga”. Te określenia pokazują, że jest on władzą duszy, ale także czymś pochodzącym od Boga. Tomasz po prostu nie zgadzał się, aby Boga czynić intelektem czynnym, który miałby umożliwiać człowiekowi poznanie intelektualne, a więc nie zgadzał się, aby Awiceniański „dawca form”, najniższa z substancji duchowych wyemanowanych z boskiej jedności, był tożsamy z Bogiem.

8. Zakończenie

Tematyka aniołów rozpatrywana w perspektywie myśli tomistycznej doczekała się licznych opracowań i wielu publikacji. W większości są to jednak publikacje uwzględniające przesłanki biblijne i ściśle wiążące ze sobą rozumowania filozoficzne i teologiczne⁴⁹.

Wydaje się jednak, że angelologia filozoficzna, a więc dziedzina metafizyki podejmująca się badania istnienia i istot substancji duchowych, nie została jeszcze w sposób systematyczny sformułowana. Ale z drugiej strony można z całą pewnością powiedzieć, że sama

⁴⁸ Por. P.S. Mazur, *O nazwach intelektu*, Lublin 2004, s. 72-79.

⁴⁹ Jeśli chodzi o publikacje ściśle filozoficzne, to są to raczej pojedyncze artykuły, a nie rozbudowane monografie. Wśród filozoficznych publikacji można wymienić: T. Stępień, *Norwe ujęcie*

metafizyka była właśnie wielokrotnie wyśmiewana i krytykowana właśnie za to, że zajmowała się „duchami czyistymi”, bytami urojonymi czy nierzeczywistymi. Wśród dzieł Tomasza są takie, które wprost poświęcone są substancjom duchowym i które mogą posłużyć jako wskazówka do budowania pełnego wykładu tej tematyki. Najlepszym z nich jest kwestia *De spiritualibus creaturis*, w której ta problematyka jest zaprezentowana najlepiej. Jedenaście artykułów z tej kwestii podejmuje te-

matykę ściśle filozoficzną, uzasadniając istnienie substancji duchowych, rozważając ich naturę, problem indywidualności, zagadnienie relacji między nimi a ciałami (problem przyczynowania) a także problem poznawania intelektualnego, jakie tym substancjom przysługują. Prowadzenie rozważań nad substancjami duchowymi może nie tylko doprowadzić do głębszego zrozumienia bytów anielskich, ale także posłużyć do głębszego zrozumienia samej rzeczywistości.

natury aniołów w metafizycznej angelologii św. Tomasza z Akwinu, „Studia Theologica Varsaviensia”, 47 (2009) 2, s. 167-182; T. Stepien, *Aniołowie w filozoficznym obrazie świata św. Tomasza z Akwinu. Z metafizyki substancji oddzielonej*, w: *Nieprzemijająca nowość filozofii św. Tomasza z Akwinu*, seria: *Zadania współczesnej metafizyki*, Lublin 2018, s. 479-508; tenże, *Niematerialny charakter poznania anielskiego w ujęciu św. Tomasza z Akwinu*, „Przegląd Tomistyczny” 21 (2015), s. 423-439; T. Tiuryn, *Akt i możliwość w poznaniu anielskim według Tomasza z Akwinu*, „Przegląd Tomistyczny” 21 (2015), s. 441-467.

Bibliografia

1. Bańka A.R., *De angelis. Chrześcijańska nauka o aniołach w świetle doktryny Tomasza z Akwinu*, Katowice 2014.
2. Bańka A.R., *Sekretne życie aniołów*, Nowy Sącz 2019.
3. Bazán B.C., *On Angels and Human Beings: Did Thomas Aquinas Succeed in Demonstrating the Existence of Angels?*, „Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Âge” 77 (2010) 1, s. 47-85.
4. Berti E., *Profil Arystotelesa*, tłum. M.A. Wesoły, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych, Poznań 2016.
5. Bonino S.-Th., *Aristotelianism and Angelology According to Aquinas*, w: G. Emery, M. Levering (red.), *Aristotle in Aquinas's Theology*, Oxford University Press 2015, s. 28-47.
6. Collins J., *The Thomistic philosophy of the angels*, The Catholic University of America Press, Washington 1947.
7. Doolan G.T., *Aquinas on Demonstrability of Angels*, w: T. Hoffmann (red.), *A Companion to Angels in Medieval Philosophy*, Brill, Leiden–Boston 2012, s. 13-44.
8. Doolan G.T., *Aquinas on Separate Substances and the Subject Matter of Metaphysics*, „Documenti e studi sulla tradizione filosofica medievale” 22 (2011) s. 347-382.
9. Dutkiewicz T., *Metafizyczna koncepcja złożenia wewnątrzbytowych i jej rola w wykładzie angelologii św. Tomasza z Akwinu*, „Teologia i człowiek” 36 (2014) 4, s. 31-49.
10. Filon Aleksandryjski, *O gigantach*, w tenże, *Pisma*, t. 2, tłum. S. Kalinkowski, Kraków 1994.
11. Głowała M., *Pojedynczość. Spór o zasadę indywidualności w scholastyce*, Wrocław 2012.
12. Gogacz M., *Istnieć i poznać*, Warszawa 1976.
13. Karas M., *Natura i struktura wszechświata w kosmologii św. Tomasza z Akwinu*, Kraków 2007.
14. Kazimierczak-Kucharska A., *Naturalne poznawanie aniołów konsekwencją ich ontycznej struktury – zarys ujęcia Tomasza z Akwinu*, „Rocznik Tomistyczny” 1 (2012), s. 149-159.
15. Koszkało M., *Indywidualność i jednostkowienie. Analiza wybranych tekstów Jana Duns Szkota*, Lublin 2003.
16. Koszkało M., *Spór o jednostkowienie duszy ludzkiej. Stanowisko Jana Duns Szkota w dyskusji z Tomaszem i tomistami*, w: E. Zieliński, R. Majeran (red.), *Błogosławiony Jan Duns Szkot 1308–2008*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 321-335.
17. Krasnodębski M., *Ciało i dusza. Zagadnienie zjednoczenia duszy i ciała w wybranych tekstach Tomasza z Akwinu oraz w filozofii tomistycznej*, Wydawnictwo Navo, Warszawa 2004.

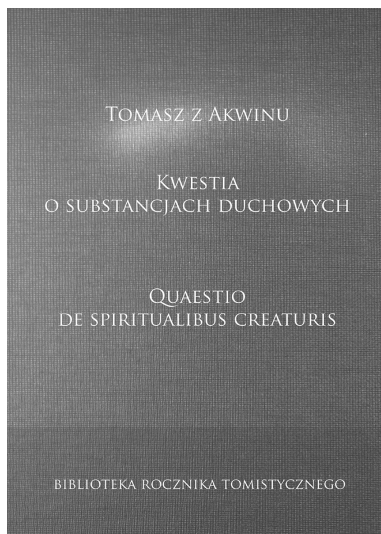
18. Mazur P.S., *O nazwach intelektu*, Lublin 2004.
19. Pyda J., *Wprowadzenie*, w: Tomasz z Akwinu, *Kwestia dyskutowana o stworzeniach duchowych*, w: tenże, *Mniejsze kwestie dyskutowane*, tłum. P. Lichacz, seria: Dzieła wszystkie Tomasz z Akwinu, t. 32, Toruń–Warszawa–Poznań 2023, s. 9–139.
20. Stępień T., *Aniołowie w filozoficznym obrazie świata św. Tomasza z Akwinu. Z metafizyki substancji oddzielonej*, w: *Nieprzemijająca nowość filozofii św. Tomasza z Akwinu*, seria: Zadania współczesnej metafizyki, Lublin 2018, s. 479–508.
21. Stępień T., *Doktor anielski o aniołach*, (wyd. 2), Warszawa 2020.
22. Stępień T., *Niematerialny charakter poznania anielskiego w ujęciu św. Tomasza z Akwinu*, „Przegląd Tomistyczny” 21 (2015), s. 423–439.
23. Stępień T., *Nowe ujęcie natury aniołów w metafizycznej angelologii św. Tomasza z Akwinu*, „Studia Theologica Varsaviensia”, 47 (2009) 2, s. 167–182.
24. Tiuryn T., *Akt i możliwość w poznaniu anielskim według Tomasza z Akwinu*, „Przegląd Tomistyczny” 21 (2015), s. 441–467.
25. Tomasz z Akwinu, *Kwestia o substancjach duchowych (Quaestio de spiritualibus creaturis)*, tłum. M. Zembrzuski, seria: Biblioteka Rocznika Tomistycznego, t. 6, Warszawa 2023.
26. Tomasz z Akwinu, *Kwestia dyskutowana o stworzeniach duchowych*, w: tenże, *Mniejsze kwestie dyskutowane*, tłum. P. Lichacz, seria: Dzieła wszystkie Tomasz z Akwinu, t. 32, Toruń–Warszawa–Poznań 2023, s. 371–501.
27. Tomasz z Akwinu, *Kwestia dyskutowana o stworzeniach duchowych*, tłum. A. Roslan, Kęty 2022.
28. Tomasz z Akwinu, *O bycie i istocie*, tłum. S. Krajski, w: Tomasz z Akwinu, *Opuscula*, seria: Philosophorum medii aevi. Textus et studia, t. 9, fasc. 1, Warszawa 2011, s. 126–173.
29. Tomasz z Akwinu, *O substancjach czystych*, w: tenże, *Dzieła wybrane*, tłum. J. Salij, Kęty 1999.
30. Wippel J., *Metaphysical Composition of Angels in Bonaventure, Aquinas, and Godfrey of Fontaines*, w: *A Companion to Angels in Medieval Philosophy*, Brill, Leiden–Boston 2012, s. 45–78.
31. Zembrzuski M., *Koncepcja intelektu czynnego w „De spiritualibus creaturis” Tomasza z Akwinu*, „Rocznik Tomistyczny” 2 (2013), s. 197–208.
32. Zembrzuski M., *Antropologia i angelologia w „Kwestii o substancjach duchowych” Tomasza z Akwinu. Wprowadzenie do tłumaczenia*, w: Tomasz z Akwinu, *Kwestia o substancjach duchowych*, s. 7–53.

The Metaphysics of the Spiritual Substances in *Quaestiones de spiritualibus creaturis*

Keywords: metaphysics, angels, spiritual substances, immateriality, intellectual cognition, Thomas Aquinas

The topic of angels considered from the perspective of Thomistic thought has been widely explored in various publications. The majority of them, however, adopt the Biblical premises and a reflection which strictly relates mutually philosophy and theology. Hence, it seems that philosophical angelology and a domain of metaphysics which focuses in its research on existence and essence of spiritual substances has not been systematically formulated yet. On the other hand, we may claim that it was metaphysics itself that was mocked and criticised for its focus on “pure spirits”, imaginary or unrealistic beings. Amongst the works of Thomas there are these which are directly dedicated to spiritual

substances and which may serve as indication in further development of the comprehensive research on this issue. The best example is the question *De spiritualibus creaturis*, which presents this topic best. Eleven articles of this question take up a strictly philosophical topic when justifies the existence of spiritual creatures and hence analyses their nature, the problem of individuation, relations between them and (the problem of causality) and also the problem of intellectual cognition to which these substances are entitled. Further reflection on spiritual substances may not only lead to a deeper understanding of angelic beings but also help in a deeper understanding of reality itself.

Tomasz z Akwinu

Kwestia o substancjach duchowych
(*Quaestio de spiritualibus creaturis*)
tłum. i oprac. Michał Zembrzuski

Warszawa 2023

Kwestia o substancjach duchowych jest dziełem filozoficznym, które zmierza do rozstrzygnięcia wielu zagadnień dotyczących relacji między substancjami duchowymi a ciałem. Substancje duchowe – zarówno aniołowie, jak i dusze ludzkie – są bytami realnymi, które wchodzi w relacje ze światem fizycznym: aniołowie przez poruszanie i przyczynowanie celowe, ludzie zaś wchodzi z materią w związek decydujący o tym, że ich natura stanowi *compositum*. Człowiek jednak, pomimo że jest zanurzony w cielesności, należy do substancji duchowych, gdyż ma władzę intelektu i woli, którymi tę cielesność dystansuje i z niej korzysta. *Kwestia o substancjach duchowych* Tomasza z Akwinu ukazuje piękno człowieka jako bytu, który nie podlega biologicznym determinacjom, ale o nich decyduje i nimi zarządza. Akwinata przekracza tym samym arystotelesowską definicję bytu ludzkiego. Człowiek bowiem nie jest zwierzęciem rozumnym, ale substancją duchową, która w swojej naturze ma zwierzęce ciało.

Wydanie książki dofinansowano ze środków Naukowego Towarzystwa Tomistycznego pochodzących z Funduszu na działalność statutową.

E-Book do pobrania gratis ze strony Naukowego Towarzystwa Tomistycznego –
www.tomizm.org

Nota o Autorach

Bartosz Adamski – ks. mgr, absolwent Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Toruńskiej. Studia filozoficzno-teologiczne ukończył na Wydziale Teologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, uzyskując tytuł zawodowy magistra teologii na podstawie pracy pt. „*In libertatem vocati*” (Ga 5, 13). *Wolność w Chrystusie w świetle piątego rozdziału „Super Epistolam S. Pauli Apostoli ad Galatas lectura” św. Tomasza z Akwinu*. Za pracę tę otrzymał Nagrodę im. prof. Mieczysława Gogacza (laureat X edycji). Obecnie pełni funkcję prefekta roku propedeutycznego w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Toruńskiej.

Artur Andrzejuk – prof. dr hab., prof. zwyczaj. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, na którego Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej kieruje Katedrą Historii Filozofii. Przewodniczący Naukowego Towarzystwa Tomistycznego, redaktor naczelny Rocznika Tomistycznego. Autor szeregu publikacji z zakresu filozofii i teologii średniowiecznej, tomizmu, etyki i klasycznej filozofii człowieka. Interesuje się filozofią bytu, antropologią filozoficzną i etyką. Jest uczniem (i następcą na Katedrze) Profesora Mieczysława Gogacza.
Nr ORCID: 0000-0002-7926-4070

Izabella Andrzejuk – dr, wykładowca filozofii w Akademii Białskiej im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego, Polskiego Towarzystwa Pedagogiki Filozoficznej oraz redakcji „Rocznika Tomistycznego”. Jest autorką ponad osiemdziesięciu artykułów o tematyce filozoficznej. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół historii filozofii (arystotelizm, tomizm, filozofia polska), etyki, klasycznej teorii człowieka, filozoficznych podstaw mistyki. Napisała książkę pt. *Filozofia przyjaźni. Tomasz z Akwinu* (Warszawa 2007), (wspólnie z Arturem Andrzejukiem) *Tomasz z Akwinu jako etyk* (Warszawa 2021) oraz *Od etyki Arystotelesa do filozofii moralnej Tomasza z Akwinu*, (Warszawa 2021).
Nr ORCID: 0000-0002-4961-2580

Przemysław Artemiuk – ks. prof. ucz., dr hab., teolog fundamentalny, adiunkt na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, wykładowca w Wyższym Seminarium Duchownym w Łomży oraz przewodniczący Stowarzyszenia Teologów Fundamentalnych w Polsce. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Ostatnio opublikował monografię *Kim jest papież w Kościele? Szkice z teologii prymatu* (Płock 2022), a także zredagował tomy studiów *Odcienie polskiego katolicyzmu* (Płock 2022) oraz *Hermeneutyka i apologia. W kręgu myśli teologicznej ks. Henryka Seweryniaka* (Płock 2022).
Nr ORCID: 0000-0001-5337-0329

Jacek Banaś – nauczyciel, etyk; zastępca dyrektora Departamentu Kształcenia Ogólnego i Podstaw Programowych (MEiN).

Magdalena Bejm – magister filologii klasycznej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Od 2020 roku asystent dydaktyczny w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, prowadzi lektorat języka łacińskiego i greki starożytnej. Główne kierunki zainteresowań naukowych: mediewistyka, literatura nowołacińska XVI wieku, edytorstwo. Przygotowuje edycję cap. XXXIX-XL *Victoria Deorum, sive veri herois eductio* S.F. Klonowica wraz z komentarzem edytorskim.

Marcin M. Grabowski – absolwent filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Do jego zainteresowań należą metafizyka tomistyczna, historia filozofii starożytnej i chemia organiczna.
Nr ORCID: 0009-0009-1072-2641

Martyna Kozakiewicz – mgr; doktorantka w Szkole Doktorskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie na kierunku nauk teologicznych.

Dawid Lipski – dr; adiunkt w Instytucie Społecznych Podstaw Penitencjarystyki Akademii Wymiaru Sprawiedliwości. Stypendysta Funduszu Stypendialnego i Szkoleniowego (Liechtenstein), Fundacji Lanckorońskich z Brzezia (Londyn) oraz Deutscher Akademischer Austausch Dienst (Kolonja). Redaktor w czasopiśmie „Pro Fide, Rege et Lege” oraz w „Roczniku Tomistycznym”. Nauczyciel dyplomowany etyki w szkole podstawowej i średniej.
Nr ORCID: 0000-0003-2136-0622

Bożena Listkowska – dr, adiunkt w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Ukończyła studia filologiczne na Wydziale Humanistycznym Akademii Bydgoskiej oraz studia filozoficzne na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Doktorat nauk humanistycznych w zakresie filozofii otrzymała na UKSW w wyniku obrony rozprawy pt. *Lowańskie modyfikacje tomizmu tradycyjnego w pracach ks. Piotra Chojnackiego*; wersja książkowa: *Tomizm otwarty Piotra Chojnackiego* (Bydgoszcz 2014). Prowadzi badania nad współczesną filozofią polską. Przedmiotami jej zainteresowań są w szczególności filozofia człowieka i metafizyka. Współredaktor serii książek: *Tomizm polski 1879–1918. Słownik filozofów*, *Tomizm polski 1919–1945. Słownik filozofów* i *Tomizm polski 1946–1965. Słownik filozofów*. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego.
Nr ORCID: 0000-0002-6635-5934

Małgorzata Łuszczynska – dr hab., prof. ucz. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, pracownik w Katedrze Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego na Wydziale Prawa i Administracji UMCS. Jest autorem licznych publikacji naukowych z zakresu filozofii prawa oraz historii doktryn polityczno-prawnych. Zainteresowania naukowe oscylują wokół problematyki społecznej nauki Kościoła katolickiego, tomizmu, myśli politycznej i prawnej średniowiecza, normatywizmu i jego krytyki, rozwoju filozofii prawa w okresie dwudziestolecia międzywojennego w Polsce. Członek Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, Polskiego Towarzystwa Myśli Politycznej. Redaktor czasopisma „Annales UMCS sekcja G (Ius)”.
Nr ORCID: 0000-0002-4387-8820

Adam Machowski – ks. dr, wykładowca filozofii i etyki w Akademii Jagiellońskiej w Toruniu. Obronił doktorat z teologii poświęcony moralno-etycznym aspektom *De regno* Tomasza z Akwinu i doktorat z filozofii na Universidad de Navarra zatytułowany *Participatio politica en Tomás de Aquino* będący interpretacją filozofii politycznej Akwinaty zawartej w *Komentarzu do „Polityki”* i w *Sumie teologicznej*. Autor wielu artykułów odnoszących się do doktryny społecznej i politycznej Tomasza z Akwinu. Ostatnio głównym tematem badań są studia komparatystyczne nad sprawnościami moralnymi u Akwinaty i Konfucjusza – książka: *Cnoty społeczne u Konfucjusza i Tomasza z Akwinu. Studium porównawcze nad sprawnościami moralnymi Wschodu i Zachodu*.
Nr ORCID: 0000-0003-0681-0728

Henryk Majkrzak SCJ – doktor habilitowany teologii dogmatycznej, doktor teologii życia wewnętrznego i doktor filozofii człowieka, kierownik Sekcji Filozoficznej Polskiego Towarzystwa Teologicznego oraz członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego i Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, miłośnik dzieł i nauczania św. Augustyna, św. Tomasza z Akwinu i innych doktorów Kościoła. Wieloletni wykładowca w Wyższym Seminarium Misyjnym Księży Sercanów w Stadnikach oraz w różnych uczelniach kościelnych Krakowa i okolic, współpracujący z wieloma czasopismami naukowymi, autor ponad 140 publikacji, w tym 18 książek. Swoją działalnością wspiera rodzinę, patriotyzm i pamięć o Żołnierzach Wyklętych, czyli Niezłomnych.

Konstanty J. Milancej – student filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Do jego zainteresowań należą historia scholastycznej filozofii naturalnej i metafizyki.

Nr ORCID: 0009-0000-9575-8217

Valentine Aghoghophia Ovie – ks. mgr, związany z Zakonem św. Augustyna w prowincji nigeryjskiej (urodził się w Lagos w Nigerii). W 2012 roku uzyskał na Uniwersytecie św. Tomasza z Akwinu w Makurdi w stanie Benue licencjat z filozofii, a w 2017 roku na Uniwersytecie św. Augustyna w Jos, w stanie Plateau licencjat z teologii. Pogłębiając swoje naukowe zainteresowania studiował teologię uzyskując w 2022 roku na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie tytuł magistra teologii dogmatycznej. Obecnie kończy swoją rozprawę doktorską z teologii dogmatycznej. Ponadto od sześciu lat pracuje jako wikariusz w Archidiecezji Warszawskiej, zajmując się anglojęzyczną społecznością katolicką. Publikuje artykuły na tematy teologiczne związane z angelologią, kosmogonią, mariologią i epistemologią.

Tomasz Pawlikowski – dr hab., pracownik naukowy w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy – Bibliotece Głównej Województwa Mazowieckiego. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Opublikował kilkadziesiąt tekstów naukowych w formie artykułów, recenzji lub monografii, głównie z zakresu filozofii, z których największe znaczenie ma książka *Prawda następstwem istnienia. Problem prawdy w interpretacji św. Tomasza z Akwinu* (2013). Jest ponadto autorem 127 haseł w Powszechnej Encyklopedii Filozofii i 32 w Encyklopedii Filozofii Polskiej. Podejmuje także tematy związane z historią księgozbiorów.

Nr ORCID: 0000-0003-0618-611X

Ewa Agnieszka Pichola – dr, absolwentka Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Doktorat z filozofii obroniła w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego na podstawie rozprawy, w której analizowała dorobek Dietricha von Hildebranda z perspektywy obecności wątków modernistycznych w jego pismach. Interesuje się zagadnieniami z pogranicza metafizyki i psychologii, a szczególnie filozoficznymi podstawami koncepcji psychologicznych oraz antropologicznymi aspektami prawdy.
Nr ORCID: 0000-0001-6078-7384

Magdalena Płotka – dr hab., profesor uczelniany w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Pełni funkcję z-cy dyrektora Instytutu Filozofii oraz z-cy przewodniczącego Rady Dyscypliny Filozofia. Jest ponadto z-cą redaktora naczelnego Rocznika Tomistycznego i członkiem Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Zainteresowania naukowe M. Płotki skupiają się wokół średniowiecznej filozofii praktycznej, historii filozofii polskiej w XV i XVI wieku, paleografii łacińskiej oraz filozofii współczesnej. Jest autorką książek: *Metafizyka i semantyka. Filozofia Jana Wersora* (Warszawa, 2013), *Filozofia jako praktyka. Myśl krakowskiego praktycyzmu w XV i XVI wieku* (Warszawa 2016) oraz *Tomasz z Akwinu o przyjemności*, (Warszawa 2021). Publikuje w „Rocznikach Filozoficznych”, „Edukacji filozoficznej”, „Filo-sofiji”, „Roczniku Tomistycznym” i in.
Nr ORCID: 0000-0002-6993-2178

Dominika Rejewska – studentka filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Pracę dyplomową poświęca zagadnieniom ontologii dzieła sztuki u Hansa-Georga Gadamera.

Jan Siwierski – studiuje na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie oraz na Warszawskim Uniwersytecie Medycznym. Do jego zainteresowań należą metafizyka, logika i filozofia nauki.

Antoni B. Stępień – prof. zw. dr hab., emerytowany profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Głównym przedmiotem jego zainteresowań filozoficznych są trzy dyscypliny: teoria poznania, metafizyka i estetyka. W teorii poznania podejmował: fenomenologiczną analizę deskrypcyjną, dyskusję ze sceptycyzmem oraz obronę możliwości wiedzy koniecznej

dotyczącej świata. Jego teorię poznania określa się mianem fundacjonalistycznej, maksymalistycznej i realistycznej. W metafizyce argumentuje za pochodnością świata od bytu absolutnego, osobowego, nieskończonego, wszechwiedzącego, wszechmocnego i nieskończenie dobrego; za odrębnością substancjalną człowieka w stosunku do innych bytów, w tym za niematerialnością najważniejszych działań umysłu ludzkiego oraz za istnieniem wolnej woli. Tezy te skłaniają go do uznania, że sens życia ludzkiego wykracza poza istnienie w świecie materialnym w takiej formie, w jakiej go teraz znamy. W stosunku do swego stanowiska filozoficznego używa określenia: „tomizm egzystencjalny w niektórych sprawach fenomenologizujący”. W estetyce podlega wpływowi fenomenologii w wydaniu Ingardena, a szczególnie – aksjologii fenomenologicznej. Jest autorem takich prac jak: *Wstęp do filozofii* (5 wydań); *Elementy filozofii*; *Wprowadzenie do metafizyki*; *O metodzie teorii poznania*; *Propedeutyka estetyki* (2 wydania); *Zagadnienie punktu wyjścia w filozofii. Teorie relacji: filozoficzne i logiczne*; *Studia i szkice filozoficzne* (3 tomy).

Bartłomiej Uzar – student Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Zainteresowania naukowe oscylują między metafizyką i logiką, zwłaszcza w kontekście scholastycznym, neoscholastycznym i analitycznym. Nr ORCID: 0000-0002-2240-1310

Katarzyna Werkowicz – mgr fizjoterapii i filozofii. Absolwentka studiów licencjackich i magisterskich na Akademii Wychowania Fizycznego oraz na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. W jej dorobku, znajdują się prace naukowe z obszaru medycyny i filozofii. Analizowała takie problemy jak: wstyd w relacji lekarz – pacjent oraz antropologia zawarta w polskim Kodeksie Etyki Lekarskiej.

Bartosz Zalewski – dr, adiunkt adiunkt w Katedrze Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Pracę doktorską pt. „*Humanitas*” w ustawodawstwie Konstantyna Wielkiego obronił z wyróżnieniem 2020 roku. Jest członkiem Naukowego Towarzystwa Tomistycznego oraz Polskiego Towarzystwa Historii Prawa. Jego zainteresowania naukowe dotyczą wpływu chrześcijaństwa na prawo rzymskie w okresie późnoantycznym, rzymskiego prawa karnego i jego

repcji w Europie średniowiecznej oraz wczesnonowoczesnej, myśli polityczno-prawnej św. Tomasza z Akwinu.

Nr ORCID: 0000-0001-7508-354X

Michał Zembrzusi – dr hab., profesor uczelniany w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Pełni funkcję Zastępcy Przewodniczącego Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Jest dyrektorem serii wydawniczej „Biblioteka Rocznika Tomistycznego”. Interesuje się problematyką epistemologiczną w starożytności i średniowieczu, a szczególnie problematyką pamięci i teorią intelektu możnościowego i czynnego. Jest współredaktorem książek w serii „Opera Philosophorum Medii Aevii”. W jej ramach w 2012 opublikował autorską monografię zatytułowaną: *Tomasz z Akwinu. Komentarz „O pamięci i przypominaniu”*. W 2019 roku wydał monografię pt. *Filozofia intelektu. Tomasz z Akwinu koncepcja intelektu możnościowego i czynnego*. Jest autorem przekładów: *Tomasz z Akwinu, Komentarz do De hebdomadibus Boecjusza*, (Warszawa 2021) oraz *Tomasz z Akwinu, Kwestia o substancjach duchowych*, (Warszawa 2023).

Nr ORCID: 0000-0003-4647-479X